

УДК 346.548

А.О. ТУМАНОВА,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ РУХУ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

У статті досліджується поняття захисту прав споживачів та історія виникнення руху щодо захисту прав споживачів, проводиться аналіз їх змісту, на підставі чого зроблено висновок про те, що споживчий рух виник в результаті громадського руху, що одержав назву консьюмеризм.

Ключові слова: виникнення, рух, споживачі, права, захист.

Постановка проблеми. Проблема захисту державою прав громадян, у тому числі їхніх прав як споживачів, має довгу історію. Споживач є дуже важливою ланкою в системі економічних та ринкових відносин. Між товаровиробником (постачальником, продавцем) та споживачем завжди існували протиріччя, які намагалися врегулювати третя сторона – держава.

Гарантом захисту інтересів і прав споживачів у світі є Організація Об'єднаних Націй (ООН). У рамках ООН питання щодо захисту споживачів уперше було поставлене в резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН у 1977 році, в якій здійснювався огляд організаційних та правових заходів щодо захисту індивідуального споживача на національному рівні та їх координація в рамках ООН [9]. Керівні принципи на захист інтересів споживачів (резолюція № 248) прийняті ООН 09.04.1985 році. У прийнятих Керівних принципах було закріплено вісім основних прав споживачів, які поширили вищевикладені права, – споживче навчання, задоволення базових потреб, якість, відшкодування збитків.

Захист прав громадянина як споживача є однією з найважливіших ознак демократичного суспільства та напрямом захисту конституційних прав громадян.

На сьогодні державна система захисту прав споживачів в Україні характеризується протиріччям між високою її соціально-економічною значущістю і порівняно низьким рівнем організації, насамперед, взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цьому напрямі.

Національна нормативно-правова база щодо захисту прав громадян як споживачів перебуває в стадії гармонізації з нормами міжнародних угод та договорів, учасницею яких є або має намір бути Україна. Проголошені Конституцією України права громадян на безпеку для життя і здоров'я довілля та на інформацію про якість харчових продуктів і предметів побуту зобов'язують органи державної влади та органи місцевого самоврядування створити організаційно-правові, соціально-економічні та примусово-владні гарантії забезпечення цього права. Система органів із захисту прав споживачів сформована та покликана забезпечити виконання відповідних положень законодавства.

В Україні в контексті європейської інтеграції проводиться державна політика, спрямована на гарантування споживачам безпечності товарів, робіт, послуг; можливості вільного їх вибору, надання правдивої інформації про товари, роботи та послуги. Незважаючи на вступ нашої країни до СОТ, ще не завершено створення повноцінних правових та організаційно-правових механізмів, за допомогою яких можливо було б всебічно захистити

права громадян-споживачів, у зв'язку з чим існує необхідність суттєвих змін і вдосконалення відповідного законодавства, а також системи органів захисту прав споживачів.

Незважаючи на те, що відносини громадян-споживачів у системі отримання товарів, робіт, послуг, що їм надаються, є одними з найбільш поширених й охоплюють практично все населення країни, впродовж останніх років ринкових реформ було опубліковано лише кілька комплексних монографічних досліджень із проблем державного управління у сфері захисту прав споживачів та розвитку споживчого руху в Україні. В основному цим проблемам присвячувались окремі наукові праці – статті, тези доповідей на наукових конференціях тощо. За кілька років ринкових перетворень у незалежній Україні створюється фактично новий комплексний механізм захисту прав споживачів. Між тим чимало питань стосовно механізму функціонування органів захисту прав споживачів ще не отримали свого наукового обґрунтування та вирішення, деякі з них потребують подальшого дослідження з метою вдосконалення. В той же час питання функціонування та розвитку державних механізмів захисту прав споживачів, їх вдосконалення не втратило своєї актуальності. Воно потребує подальших досліджень та дискусійних обговорень, адже, як свідчить практика, порушення прав споживачів залишається поширеним явищем й має не тільки суб'єктивну, а й об'єктивну основу. Захист прав споживачів має на меті, по-перше, інформувати споживачів про товари і послуги, що є на споживчому ринку; по-друге, захистити споживача, якщо його права обмежуються. Саме ці обставини обумовлюють необхідність дослідження поняття «захист прав споживачів». У свою чергу, необхідність дослідження вказаних понять, визначає обрану тему дослідження як актуальну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане розв'язання цієї проблеми.

Серед вчених, що зробили суттєвий науковий внесок у дослідження історії виникнення руху захисту прав споживачів, необхідно зазначити: М. Казакова, П. Калиту, М. Корецького, А. Мазаракі, Н. Притульську, О. Язвінську, О. Звереву, Н. Салухіну та інших. Питання захисту прав споживачів з позицій державного управління та місцевого самоврядування розглядалися в низці праць українських вчених: В. Авер'янова, Т. Іванової, В. Куйбіди, А. Ткачука та інших. Водночас питанню захисту прав громадян як споживачів з позиції юридичної науки приділяли увагу в своїх наукових працях: Л. Ніколаєва, А. Джинчарад, О. Кривенко, Л. Іваненко, О. Соловйова, В. Тарануха.

Формування мети статті (постановка завдання). Мета дослідження – дослідити історію розвитку руху захисту прав споживачів.

Завдання:

- з'ясувати сутність поняття «право споживача»;
- проаналізувати історію розвитку руху захисту прав споживачів.

Основні результати дослідження. Захист прав споживачів – це складова частина захисту прав людини. В державах з розвинутою економікою споживач здійснює керівну функцію на споживчому ринку. А це можливо лише за активної життєвої позиції кожного громадянина країни та державної підтримки.

Поняття споживача і споживчий рух виникло в результаті громадського руху, що одержав назву консьюмеризм. У результаті боротьби демократичних сил протягом останніх 40-50 років у Франції та в інших країнах стало формуватися право споживання. У французькій юридичній літературі воно розглядається іноді як галузь права, яка регламентує відносини, пов'язані із споживанням, незалежно від того, про яке споживання, виробниче чи особисте, йде мова. Відповідно до іншої – переважної у французькому правознавстві – точки зору, право споживання – це інститут, який являє собою сукупність норм, спрямованих на захист інтересів рядового споживача товарів і послуг. При цьому під споживачем розуміють не підприємця, а фізичну особу, що придбає той або інший продукт або послугу не для своєї професійної діяльності, свого промислу, а з метою особистого або сімейного використання [2].

Закон України «Про захист прав споживачів» трактує поняття «споживач» як фізичну особу яка купує, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Німецькі правознавці називають такого споживача кінцевим споживачем. В інших країнах законодавство також розмежовує споживачів у виробничій сфері і кінцевих споживачів. Так, у ст. 12 Закону Англії «Про непорядні умови договорів» 1977 р. [9] говориться про те, що в договорі сторона виступає як споживач стосовно іншої сторони, якщо вона в ході виконання договору не займається комерційною діяльністю, а друга сторона займається нею. У ст. 14 Закону ска-

зано, що термін «комерційна діяльність» поєднує яку-небудь діяльність, а також діяльність якого-небудь державного департаменту і місцевого або центрального державного органу.

У § 6 Закону ФРН «Про право відмовлення від договору, укладеного на ходу, й інших договорів такого типу» від 16.01.86 року говориться, що положення даного Закону не застосовуються, якщо покупець укладає договір у процесі своєї підприємницької діяльності або інша сторона діє не в рамках підприємницької діяльності.

Однак у літературі неодноразово висловлювалися думки про недосконалість даного визначення. З проаналізованого випливає, що споживачем є громадянин, який купує товари з визначеною метою: для власних побутових потреб, і ця мета повинна мати місце під час придбання товару. Однак, як зазначає Р. Молчанов найчастіше форма угоди, що укладається громадянином-підприємцем може нічим не відрізнитися від угоди, що укладається громадянином, який не має такого статусу. Документами, що підтверджують наявність такої угоди, є тільки розрахункові документи – касовий або товарний чек. Таким чином, він може дійти висновку, що якщо в момент укладення угоди відсутній документальний доказ її «споживчого» характеру, то і громадянин, який купує, не може бути визнаний споживачем [2, с. 19].

Для вирішення цієї проблеми Р. Молчанов пропонує поширити статус споживача на громадян-підприємців відносно тих товарів, що можуть бути використані для їхнього особистого сімейного споживання [7].

Отже, згідно з положеннями ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів», споживачем є:

– по-перше, фізична особа, тобто на юридичну особу дія Закону не розповсюджується;

– по-друге, фізична особа яка купує або має намір придбати товар, тобто в розумінні Закону споживачем є особа, яка тільки увійшла до приміщення магазину з наміром придбати товар (в цьому випадку мова може йти про право споживача на рекламу);

– по-третє, фізична особа, яка хоче придбати товар для особистого домашнього споживання, тобто фізична особа, яка є приватним підприємцем та хоче придбати товар для здійснення підприємницької діяльності, також не є споживачем.

Іншою стороною згідно з цим Законом – є виконавець – суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги. Продавцем є суб'єкт господарювання, який згідно з договором реалізує споживачеві товари або пропонує їх до реалізації. Виробником є суб'єкт господарювання, який виробляє товар або заявляє про себе як виробника товару чи про виготовлення такого товару на замовлення, розміщуючи на товарі та/або на упаковці чи супровідних документах, що разом з товаром передаються споживачеві, своє найменування (ім'я), торговельну марку або інший елемент, який ідентифікує такого суб'єкта господарювання; або імпортує товар.

При цьому введенням продукції в обіг вважаються дії суб'єкта господарювання, спрямовані на виготовлення, або ввезення на митну територію України продукції з подальшою самостійною або опосередкованою реалізацією на території України.

Виникнення руху захисту прав споживачів має давню історію. У різні історичні епохи спроби за допомогою держави регулювати якість і безпечність продуктів харчування, ліків та інших товарів, зрозуміло, відбувались по-різному. Практично у всіх зводах законів з найдавніших часів були норми, що захищали інтереси громадян як споживачів.

Так, відомо, що ранні закони іудеїв, а також стародавніх египтян приписували, як обходитися з м'ясом. Звід законів Хамураппі – царя, який правив Вавилоном у XVIII ст. до н. е. – регулював відносини кредиту, якості товарів, послуг, відповідальність за продаж неякісних товарів та ціноутворення [5]. В багатьох країнах існували спеціальні посади «ринкових інспекторів». До речі, у Стародавньому Китаї таку посаду певний час обіймав великий філософ Конфуцій (551–479 рр. до н. е.) [7]. В стародавньому Херсонесі, який був розташований в Криму на березі Чорного моря, існував метрологічний нагляд, працівники якого слідували за торгівлею на ринках та захищали права споживачів [7].

В 1200 р. англійський король Іоан Безземельний видав указ про покарання продавців, які під час продажу товарів змінювали вагу на свою на ринках, а в 1215 р. скріпив своєю печаткою Велику хартію вольностей (Magna Charta), яка вважається першою «неписаною» конституцією Англії та першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого встановлення свободи і панування закону в житті суспільства. Зокрема згідно з цією Хартією король карав за нечесну практику в торгівлі [4].

В Австрії у XV ст. для покарання продавця, який здійснював продаж розбавленого або прокислого молока примушували його випивати все неякісне молоко [3]. А у Франції в XVII ст. покупці протухлих яєць мали право закидати ними продавця [3].

В Росії засновником захисту прав споживачів певною мірою вважається Петро І. Указом від 2 січня 1723 року «О качестве» передбачалися вимоги як до якості продукції, так і до системи контролю якості продукції, державного нагляду за ним та мір покарання за виготовлення дефектної продукції. Покарання були жорстокими: побиття, заслання, штрафи [3]. Відомо також, що Петро І, намагаючись розширити і активізувати зовнішню торгівлю, організував у Петербурзі та Архангельську урядові бракеражні комісії, до обов'язків яких входив нагляд за якістю експортованої Росією сировини (льону, коноплі, деревини та ін.).

Науково-технічний прогрес потребував більш складних форм захисту від неякісних та шкідливих товарів. Практика використання хімікатів, з яких деякі були шкідливими, спричинила появу перших законів проти фальсифікації продуктів. Зокрема перший у США закон щодо продуктів харчування з'явився в 1785 р. в Массачусетсі. Загалом з 1789 по 1906 рр. Конгресом США було прийнято більше 100 законів щодо продуктів харчування.

У 1936 р. була заснована спілка споживачів США. Аналогічні організації виникли в 1951 р. у Франції та Німеччині, в 1957 р. – у Великобританії, в 1960 р. – в Канаді.

У 1960 р. при ООН засновано Конс'юмерс Інтернешнл (Consumers International) – Міжнародну Організацію Споживчих товариств та незалежних споживачів, яка об'єднує майже 200 країн світу, членом якої з 1997 р. є Україна.

15 березня 1962 р. Президент Сполучених Штатів Америки Джон Кеннеді вперше офіційно окреслив права людини як споживача, ухваливши «Біль про права споживачів» (далі-Біль). В ньому визначено чотири права:

- на безпеку товарів та послуг;
- на інформацію;
- на вибір;
- бути вислуханим у суді, якщо першими трьома правами нехтують [4].

В 1973 р. XXV сесія Консультативної Асамблеї Євросоюзу ухвалила «Хартію захисту споживачів». В 1985 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила «Керівні принципи захисту інтересів споживачів», які повинні використовуватися урядами країн світу при реалізації політики захисту інтересів споживачів.

Аналіз історії виникнення нормативного закріплення прав споживачів дає підставу зробити висновок про те, що ними були закладені принципи, спрямовані на:

- захист споживачів від недоброякісних товарів (робіт, послуг), які можуть завдати їм шкоди, їх здоров'ю та безпеці;
- сприяння економічним інтересам споживачів та їх захист;
- ефективні процедури розгляду скарг споживачів;
- одержання достовірної інформації, необхідної для вибору товару (робіт, послуг) відповідно до індивідуальних запитів і потреб;
- просвіту споживачів, свободу створювати споживчі та інші відповідні групи або організації та можливість для таких організацій висловлювати свою точку зору під час прийняття рішень, які захищають їхні інтереси.

Названі три документи лягли в основу адміністративно-правового механізму захисту споживачів в усьому світі.

Сьогодні в багатьох країнах світу інтереси споживачів презентують чимало державних і недержавних організацій, міністерств та установ. Країни ЄС розробили низку нормативних актів із захисту прав споживачів, які визначають політику в цій сфері з урахуванням забезпечення захисту в рамках об'єданого внутрішнього ринку.

Відповідно до затвердженої Генеральною Асамблеєю ООН резолюції країни-члени ООН, в т. ч. Україна, зобов'язались проводити активну політику захисту прав споживачів з урахуванням вищезазначених керівних принципів.

Україна першою з усіх країн СНД в 1991 р. прийняла Закон «Про захист прав споживачів».

З 1994 р. Україна є членом Європейської комісії Генерального Директорату XXIV споживчої політики і захисту здоров'я споживачів.

В 2005 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів». Метою Закону є приведення законодавства України у відповідність до вимог європейського законодавства стосовно захисту прав споживачів, забезпечення безпеки продукції в процесі її розповсюдження та розміщення на ринку. Отже, роблячи висновок, вважаємо, що на сучасному етапі Україна значно відстає від загальноприйнятих світовою спільнотою тенденцій, які заявлені у низці

найважливіших міжнародно-урядових актів. Як наслідок, споживчий ринок України продовжує насичуватись неякісною, фальсифікованою, небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією, передусім продуктами харчування та алкогольними напоями, іноземного або взагалі невідомого походження, товарами та послугами без необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації.

На жаль, законодавча практика останніх років серйозно обмежила права споживачів. На сьогоднішній день не відповідають вимогам ст. 42 Конституції України, яка закріпила права споживачів, нова редакція Закону України «Про захист прав споживачів» від 01.12.2009 року, зокрема, в частині реалізації права споживача у разі придбання продукції неналежної якості, ряд норм Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 року та інші нормативно-правові акти.

Тому Україну попереду чекає великий обсяг робіт щодо удосконалення законодавства, впровадження світового досвіду, формування споживчої політики з метою забезпечення конституційних прав та інтересів споживачів – підвищення рівня безпеки та якості життя населення. Але досягти спільної мети підвищення рівня якості життя громадян України можливо тільки за умови об'єднання зусиль всього суспільства.

Серед напрямів подальших наукових досліджень – підвалини для майбутнього розвитку відносин за участю громадян-споживачів, наукове обґрунтування концепції захисту прав споживачів або надання консультацій тощо. Вважаємо за необхідне наукове дослідження розвитку руху щодо захисту прав споживачів.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996.
2. Дудла І.О. Захист прав споживачів: Навч. Посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 448 с.
3. Закон України «Про захист прав споживачів» від 10 січня 2001 р. К: – Парламентське видавництво.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // [http:// zakon.nau.ua](http://zakon.nau.ua)
5. Порядок застосування органами Держспоживзахисту фінансових санкцій за порушення Закону «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодovým, алкогольними напоями та тютюновими виробами» Затверджено наказом Держспоживзахисту від 24 вересня 1996 року № 36 // <http:// zakon.nau.ua>
6. Закон України «Про застосування ЕККА і ТКК при розрахунках зі споживачами в сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 № 265/95-ВР, остання редакція від 31.03.2005 на підставі 2505-15 // [zakon.rada.gov.ua](http:// zakon.rada.gov.ua)
7. Кодексу України «Про адміністративні провипорушення» від 07.12.1984 № 8073-Х // <http:// zakon.rada.gov.ua>
8. Вікторія Луцька. Як захиститися споживачу // Магістраль. – 2008. – № 60.
9. Петрова О., Комбікова А. Деякі аспекти застосування ЗУ «Про захист прав споживачів» // Правовий тиждень. – 2008. – № 26 (99).
10. Потапенко В. Чи відшкодовується шкода споживачу В. Потапенко // Юридичний журнал. – 2003. – № 6.
11. Державна цільова програма захисту прав споживачів на 2010–2014 роки // <http:// zakon.rada.gov.ua>

В статье исследуются понятие защиты прав потребителей, проводится анализ его содержания, на основании чего сделан вывод о том, что движение в защиту прав потребителей возникло на базе гражданского движения под названием «консюмеризм».

Ключевые слова: развитие, движение, права потребителей.

This paper investigates the concept of protection of consumers' rights and the history of development of movement for protection of consumers' rights and analysis of their content, based on which the conclusion that the movement for protection of consumers' rights raised on the basis of "consumerism".

Key words: development, movement, consumers' rights.

Одержано 7.10.2015.